

SŐREG KRISZTINA

A KÖZEPES JÖVEDELMI CSAPDA FÁZISAI ÉS A TARTÓS FELZÁRKÓZÁSI PÁLYA DILEMMÁI MAGYARORSZÁGON

A hosszú távú fenntartható gazdasági fejlődés útjában számos akadály merülhet fel az egyes országok egyedi sajátosságai, valamint az egyre szorosabbra fűződő globális folyamatok, tendenciák és utóbbiakból fakadó válságjelenségek révén. A tartós felzárkózás egyik nem elhanyagolható és egyre nagyobb figyelemben részesülő potenciális kiváltó oka az ún. közepes jövedelem csapdája, amely számos endogén vagy exogén gazdasági és társadalmi feltétel együttállása esetén bontakozhat ki jellemzően egy átlagot meghaladó növekedési pályát követően az érintett országban, és akár évtizedekre is berekesztheti a további felzárkózást a megfelelő és hatékony gazdaságpolitikai beavatkozás hiányában. Vajon feltételezhető-e, hogy Magyarország az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi és politikai eseményeinek fényében, illetve függő piacgazdaság voltának betudhatóan erősebb kiszolgáltatottságot mutat a jövedelmi csapda, valamint a tartós növekedési lassulások irányába?

Bevezetés

A gazdasági növekedés természete, kiváltó okai, speciális sajátosságai és modellezhetősége a közgazdaságtan egyik leggyakrabban kutatott témájaként aposztrofálható. Számos kísérlet történt arra, hogy közelebb kerüljünk annak megértéséhez, hogy pontosan mi is lehet a sikeres növekedési pálya megvalósításának receptje egy ország, országcsoport vagy akár egy nagyobb régió számára. Kétségtelen, hogy a gazdasági növekedés és felzárkózás szoros szimbiózisban állnak, azonban hibás lenne azt feltételezni, hogy önmagában véve egy gyorsuló ütemű növekedési pálya feltétlenül egy magasabb jövedelmi csoportba történő felzárkózást, valamint az abban való tartósabb megmaradást is jelenti az országok számára.

Az emberi történelem – és ezen belül különösképpen a gazdasági-társadalmi folyamatok jellege – ciklikus természetű. Az egyre inkább gyorsuló fejlődés, a tudomány és technika legújabb vívmányai és a világ növekvő egy főre jutó GDP-je első ránézésre igen lineárisnak engedik látni felzárkózásunkat. Azonban az időhorizont megfelelő kiterjesztésével szabályos mintázatok rajzolódnak ki, melyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül egy kritikus vizsgálat összeállítása során. E ciklusok feltárására számos kísérlet történt az elmúlt évtizedek, évszázadok folyamán, de hogy néhány klasszikust is említsünk, feltétlenül meg kell neveznünk Nikolai Kondratyev, Karl Marx, Immanuel Wallerstein, Rozsnyai Ervin vagy akár Jánossy Ferenc munkásságát. Ciklikus jellegű, hogy egy ország fejlődésében fellendülési, stagnálási vagy komolyabb visszaesési szakaszok állnak be. Ciklikusnak tekinthető, hogy a gazdasági válságok – endogén vagy exogén okokból kifolyólag – időről időre alapjaiban rengetnek meg egy országot, országcsoportot vagy akár magát a világgazdaságot. Ciklikus természetű, hogy az alsó, közép és felső jövedelmű társadalmi csoportok bizonyos időszakaszonként, azonban korlátozott mértékben cserélődnek, habár az átjárás lehetősége nem mondható véletlenszerűnek a három réteg esetében. Valamint bizonyos értelemben az is mintázatot alkothat több évtizedes, évszázados vetületben, hogy egy ország, nemzetállam berendezkedése demokratikus jellegű, avagy inkább egy uralkodó kisebbség autoriter kontrolljára épül,

amely a meglévő erőforrások egyenlőtlen elosztásán alapul, illetve képes megrekeszteni a centrumhoz való felzárkózási tendenciát is.

Amennyiben – bármilyen természetű – külső sokk gyűrűzik be egy ország fejlődési útjába, kétségtelen, hogy utóbbi felzárkózási pályája hosszabb-rövidebb időre megszakadhat, s eredményképpen egy alacsonyabb szintről kell ismételtlen a korábbi állapothoz avanszálni. E jelenséggel a hazánkban igen ritkán emlegetett, azonban óriási jelentőséggel bíró kutatásában Jánossy Ferenc foglalkozott, aki részletekbe menően fogalmazta meg és dolgozta ki az ún. trendvonal elméletet. Példájában a második világháborút követő időszakot elemezte, melyet háborús helyreállítási periódusnak nevezett meg. Az előrejelzést még 1966-ban készítette és azt jósolta, hogy az 1970-es évtizedben jelentős gazdasági visszaesésre kell számítani, mivel a magyar gazdaság addigra el fog érni egy olyan szintet, amelyet a világháború bekövetkezte nélküli természetes növekedés folyamán közelített volna meg. A háború előtti szint tehát szükségszerűen a helyreállítási periódust követően fog beállni. Ezen felül Jánossy azt is hangsúlyozta, hogy a hosszú távú gazdasági növekedés alapvető záloga nem más, mint a humán tőke (Jánossy, 1966). Ahogy a történelem is bizonyította, Jánossynak igaza lett, hiszen az 1970-es évektől jelentősen lassult a magyar gazdaság dinamizmusa.

Az elmélet tükrében felmerül a kérdés, hogy vajon Magyarország jelenleg milyen szakaszban található, illetve hosszú távon vizsgálódva, mennyire érhető tetten a fejlett centrumhoz történő gazdasági felzárkózás.

A közepes jövedelem csapdája: elméleti áttekintés

A közgazdaságtan egy alapvető diszciplínájaként is ismert fejlődés-gazdaságtan különös figyelmet szentel a felzárkózás gyakorlati aspektusainak jellemzően az 1950-60-as évek utáni globális gazdasági átrendeződést követően már szisztematikus jelleggel is a különböző megközelítések, iskolák, álláspontok ütköztetésével a növekedés és fejlődés tanulmányozása, valamint gazdaságpolitikai ajánlások kidolgozása céljából. Megfigyelhettük, hogy az elmúlt közel 15 esztendőben az említett tudományág elméleti és módszertani megközelítései formájában egyre nagyobb szakmai figyelemben részesült az ún. közepes jövedelmi csapda (az angol nyelvű szakirodalom a „middle-income trap”, röviden „MIT” kifejezéssel illeti) jelensége, amely tehát teoretikus és olykor akár pontosan meghatározott benchmarkok segítségével kísérletet tesz a növekedésükben valamilyen oknál fogva megrekedt gazdaságok fejlődési pályájának, a szignifikáns megtorpanás potenciális okainak, valamint a csapdából, felzárkózási platóból történő kilábalás feltárását.

A nemzetközi szakirodalom által kínált fogalmak és megközelítések legnagyobb része azt az álláspontot képviseli, hogy a közepes jövedelmi csoportba kerülő országok igen magas eséllyel kerülhetnek egy olyan átmeneti vagy tartós – akár évtizedekre is elhúzódó – fázisba, amikor a növekedés különféle belső vagy külső okokból kifolyólag megreked, és a magasabb jövedelmi csoportba történő felzárkózás, melyet konvergenciának is nevezhetünk, jelentősen kitolódik.

A közepes jövedelmi csapda jelenségéről első ízben Indermit Gill és Homi Kharas publikáltak egy igen újszerű kutatást 2007-ben, egy Világbank által megjelentett kiadvány részeként, mely a gazdasági növekedés kérdéseit vizsgálta a kelet-ázsiai fejlődési pályán keresztül. A két szerző ugyan írásukban a jövedelmi csapdát csupán egyetlen alkalommal említi, ennek ellenére megállapítják, hogy az utóbbiból való kilábalás például a diverzifikáció mérséklődésének is betudható, hiszen mint ismert, a sikeres felzárkózási úton haladó országok nagy része egyre inkább specializálódik bizonyos termékek előállítására, a szolgáltatási szektor megreformálására és bővítésére, valamint a foglalkoztatáshoz kötődő minőségi paraméterek hatékonyabbá tételére. Emellett pedig a beruházás helyett az innováció előtérbe kerülése is meglehetősen fontos szerepet fog játszani a

csapdából való kitörésben. A szerzők hozzáteszik azt is, az oktatási rendszer várhatóan egyre inkább a versenyképes készségek mentén fog továbbfejlődni azon célból, hogy a leendő munkások valóban hatékonyan bánjanak a legfrissebb technológiai vívmányokkal, sőt, továbbfejlesszék azokat többletprofitot termelve a vállalatok számára és fokozva a saját országuk versenyképességét regionális vagy akár globális szinten (Gill-Kharas, 2007).

Időben még inkább visszalépve említenünk kell Nelson fontos megfigyelését, amely még az 1950-es években került felvázolásra. A szerző szerint abban az esetben, ha a gazdasági növekedés emelkedő egy főre jutó jövedelemmel társul, az adott ország képtelen lesz folytatni növekedését, és egy úgynevezett alacsony szintű egyensúlyi csapdába esik. Nelson kiemeli, hogy az elavult, alulfejlett termelés ellenére, valamint az állam befektetéseket ösztönző stratégiája hiányában a társadalmi-politikai háttér jelentős szerepet játszhat a csapda elkerülésében (Nelson, 1956). Aiyar és szerzőtársai a növekedési lassulásokat tartós stagnálási fázisként definiálják, mely jelentős eltérést mutat az adott ország korábbi hosszú távú növekedési tendenciájához képest, valamint a MIT-tel kapcsolatos cikkükben arra is rámutattak, hogy a közepes jövedelmi szintű gazdaságokban jóval nagyobb eséllyel alakulhatnak ki tartós lassulási fázisok, mint a többi jövedelmi csoport esetében (Aiyar et al, 2013).

A szakirodalmi áttekintést folytatva szinte már klasszikusnak minősülő hármast, Eichengreen, Park és Shin munkássága is példaértékű a közepes jövedelmi csapda témájában. Egy 2013-ban publikált kutatásában Eichengreen és társai megvizsgálták a korrelációt a tartós növekedési lassulások és néhány egyéb paraméter között. A kapcsolat szorossága az alábbi tényezőknél bizonyult számottevőnek: relatíve magas növekedési ütem a stagnálást megelőző időszakban, kedvezőtlen demográfiai jellemvonások (pl. elöregedő népesség), valamint a magas beruházási arány (pl. FDI) az adott országban, amely fenntarthatatlan növekedési útra tereli a gazdaságot, illetve leértékelődő helyi valutát is okozhat (Eichengreen et al, 2013). Agenor nyomán a jelenséget kutatva el kell különítenünk a jövedelmi, valamint a szegénységi csapda fogalmát. Utóbbi alapvetően az igen alacsony jövedelmi csoportba tartozó gazdaságokban áll elő és egyfajta öngerjesztő mechanizmusként, avagy a hólabda elv szerint a hosszú távú egyenlőtlenségeket, valamint tartós szegénységet konzerválja, miközben a jövedelmi csapda leginkább olyan országokban bontakozhat ki, ahol gyorsabb növekedési epizódnak lehettünk szemtanúi, s ezzel tovább gyarapítja azon álláspontot képviselőket, akik a közepes jövedelmi csapdát egy jelentős növekedési gyorsuláshoz illesztik (Agenor, 2016). Egy újabb megközelítés szerint erős korreláció mutatható ki az alacsony szintű teljes tényezőtermelékenység és a jövedelmi csapda kialakulása között (Cherif-Hasanov, 2015), ennek ellenére más forrás azt állítja, hogy növekedési lassulások semmilyen mintázatot nem követnek időtartamukat, gyakoriságukat vagy akár az országokhoz kötődő bekövetkezésüket illetően (Paus, 2014).

A közepes jövedelmi csapda empirikus azonosítása többféleképpen is bemutatható. A kutatások jelentős része a Világbank által évente megjelentetett jövedelmi csoportosítását veszi alapul, azonban utóbbi kapcsán egy olyan módszertani probléma áll fenn, hogy az alkalmazott benchmark igen lassan kerül frissítésre, és emiatt néhány ország nem a tényleges szintjüknek megfelelően szerepelnek az adott kategóriában. Ezt kiküszöbölve a négy csoport intervallumainak kiszámításához az alábbi megközelítést alkalmazzuk: az adott gazdaság egy főre jutó bruttó hazai termékét elosztjuk a világ egy főre eső GDP-jével. Abban az esetben, ha 50 százalék alatti értéket kapunk, úgy alacsony jövedelmű gazdaságként minősítjük a vizsgált országot, míg 50% és 100% között alsó-közép, 100%, 200% között felső-közép, 200% fölött pedig magas jövedelmű országként. Ahhoz, hogy egy-egy ilyen jövedelmi csapda epizód azonosítható legyen, meg kell vizsgálni, hogy a lassulást megelőző tíz évben fennállt-e a már említett gyors gazdasági növekedés. Ezen felül a jövedelmi csapdában lévő ország felzárkózási pályát jár be 10 éves átlagban 3 százalékos egy főre eső GDP mellett. Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy növekedési lassulás alatt stagnálást,

nem pedig hirtelen recessziót értünk. A legalább tíz esztendőn át tartó lassulási fázis során az egy főre jutó GDP növekedés nullához közeli vagy legfeljebb egy százalék évente.

TÁBLÁZAT: A KÖZEPES JÖVEDELMI CSAPDA EPIZÓDJAI A VILÁGGAZDASÁGBAN 1950 ÉS 2015 KÖZÖTT A NÖVEKEDÉSI ÉS LASSULÁSI IDŐSZAKOK TÜKRÉBEN

	Növekedési időszak			Lassulási időszak					
	kezdet	vége	%/év	kezdet	vége	hossza (év)	%/év	jöv. szint	jöv. csop.*
1. Dél-afrikai Közt.	1962	1974	3,20	1975	2001	27	-0,32	136%	FK
Gabon	1951	1972	4,50	1973	2010	38	0,67	197%	FK
Namíbia	1954	1965	4,25	1966	2001	36	-0,30	106%	FK
Seychelle-szigetek	1959	1993	3,59	1994	2004	11	0,39	150%	FK
Albánia	1951	1973	3,64	1974	1989	16	0,48	57%	AK
Görögország	1951	1978	5,75	1979	1994	16	0,25	235%	F
Lengyelország	1953	1975	3,72	1976	1989	14	-0,11	141%	FK
Magyarország	1957	1978	3,57	1979	1989	11	0,92	185%	FK
Magyarország	1994	2005	3,61	2006	2015	10	0,82	177%	FK
Málta	1986	2000	4,72	2001	2014	14	0,99	211%	M
Oroszország (Szu.)	1952	1973	3,63	1974	1990	17	0,76	215%	M
Portugália	1951	1973	5,88	1974	1984	11	0,84	169%	FK
Portugália	1985	2000	3,58	2001	2014	14	-0,01	225%	F
Spanyolország	1951	1974	5,10	1975	1984	10	0,65	224%	F
Szerbia	1951	1979	4,79	1980	1989	10	0,65	133%	FK
Argentína	1964	1974	3,42	1975	2002	28	-0,22	173%	FK
Barbados	1961	1980	4,38	1981	1993	13	0,06	131%	FK
Belize	1986	2004	4,36	2005	2014	10	0,36	65%	AK
Brazília	1967	1986	4,21	1987	2003	17	0,49	114%	FK
Costa Rica	1962	1979	3,61	1980	2002	23	1,03	87%	AK
Dominikai Közt.	1966	1977	5,65	1978	1991	14	0,78	56%	AK
Ecuador	1969	1978	4,43	1979	2003	25	0,29	84%	AK
Jamaica	1951	1970	5,54	1971	1985	15	-1,54	120%	FK
Kolumbia	1967	1980	3,11	1981	2002	22	1,04	76%	AK
Mexikó	1951	1981	3,49	1982	1995	14	-0,54	151%	FK
Panama	1953	1971	4,09	1972	1996	25	0,76	101%	FK
Paraguay	1961	1989	3,34	1990	2005	16	0,14	59%	AK
Peru	1960	1974	2,96	1975	1992	18	-1,67	91%	AK
Trinidad és Tobago	1951	1980	4,39	1981	1997	17	-1,32	219%	F
Algéria	1963	1979	5,42	1980	1990	11	-0,41	117%	FK
Jordánia	1973	1986	5,53	1986	2000	15	-1,09	98%	AK
Tunézia	1960	1981	4,52	1982	1991	10	1,01	56%	AK
Fidzsi-szigetek	1967	1979	4,63	1980	2014	35	0,85	64%	AK
Fülöp-szigetek	1951	1963	3,09	1964	2002	39	1,01	51%	AK

*AK: alsó-közép, FK: felső-közép, F: felső jövedelmi csoport saját számítás alapján

Forrás: a szerző saját számításai alapján (Sóreg, 2020)

Az 1. táblázat áttekintő jelleggel mutatja a világgazdaság azon országait, ahol 1950 óta MIT jelenség alakult ki ütköztetve egymással az átlag feletti növekedési fázist, valamint a csapda első éveként nyilvántartott szignifikáns lassulási periódust. A táblázat utolsó oszlopa minden esetben azt is jelöli, hogy az adott gazdaság a fenti bekezdésben ismertetett klasszifikáció alapján melyik jövedelmi csoportba tartozik. Érdekes, hogy kettő olyan országot is találhatunk e közepes jövedelmi csapda alanyai között, melyek kettő jelenséget is megtapasztaltak az elmúlt közel 70 évben: az egyik ilyen ország hazánk, a másik pedig Portugália. Magyarország kapcsán észre kell vennünk azt is, hogy a Világbank besorolásával ellentétben a gazdaság nem tekinthető felső jövedelmi csoportúnak, hanem leginkább a felső-közép kategóriába sorolható be a növekedési paraméterek tükrében. Így tehát a centrum országokhoz történő konvergencia még nem valósult meg. Utóbbi számos egyéb tényezővel is alátámaszthatjuk, amennyiben például áttekintjük az évente publikált nemzetközi rangsorokat, melyek jelentős részben egy stagnáló vagy akár romló tendenciát is mutatnak számos gazdasági, társadalmi vagy politikai indikátor esetében. Említhetjük például a Transparency International (TI) által közzétett Corruption Perceptions Index eredményeit. A TI hazánkat a 2020-as évre a 69. helyre sorolta, 2017-ben a 66. helyre, 2012-ben a 46., míg 2007-ben a 39. helyen szerepelt (Transparency International, 2020). A lecsúszás tehát több mint egyértelmű, amely negatív piaci jelzésként szolgál többek között a külföldi befektetők számára, amikor az adott ország üzleti környezetéről kívánnak informálódni.

Magyarország és a tartós növekedési lassulások természete

Hazánk számos aspektusból tekinthető speciális esetnek fejlődés-gazdaságtani szempontból. A többi régióbeli országhoz hasonlóan az 1989-es rendszerváltás óriási gazdasági és társadalmi feszültségeket generált és azt is megelőlegezhetjük, hogy harminc év elteltével e történelmi tehernek is nevezhető sok a mai napig felfedhető a gazdasági berendezkedésben, illetve a felzárkózás trendvonalában. Kornai János a következő jellemzőkkel világít rá a régióban lezajlott átalakulás speciális voltára: egyrészt a gazdasági kapitalizmus és politikai demokrácia felé történő elmozdulás valóban teljeskörűen játszódott le. Az is kiemelkedő, hogy a változások többnyire erőszak nélkül, nagyrészt békésen, bár természetesen közel sem konfliktusmentesen mentek végbe a legtöbb országban. Nem utolsó sorban pedig hozzá kell tenni, hogy e folyamatok igen rövid időn belül zajlottak le, gyakorlatilag 10-15 év folyamán (Kornai, 2005). A szűken vett kelet-közép-európai országok közül Magyarországon indult a legkorábban a privatizáció folyamata még a rendszerváltást megelőző években, ezt a spontán privatizáció kifejezéssel is illették. Igen szabályozatlanul és rendszerezetlenül ment végbe, azonban néhány állami tulajdonban lévő vállalatot már ekkor is magánkezekbe áramoltattak át jelképes áron. A privatizáció pedig elképesztő gyorsasággal bontakozott ki hazánkban és emiatt igen súlyos károkat okozott.

Miért tételezhetjük fel azt, hogy Magyarország – és néhány egyéb kelet-közép-európai ország – évtizedek után sem volt képes teljes mértékben kilábalni a szocialista gazdasági rendszer összeomlásának tartós hatásaiból és az ezzel kialakult piaci függőség szorításából a globalizáció korában? Kornai A hiány című ikonikusnak számító könyvében az alábbi válasszal szolgál e gondolatmenetünkre. A szocializmus kibontakozásakor bizonyos erőforráscsoportok igen kismértékű kihasználtságához jut hozzá a megelőző időszakból. Ezt legkönnyebben a munkaerő példájával lehetne illusztrálni. A kezdetben mobilis munkaerő felesleg a gazdasági növekedés extenzív stádiumában egyfajta kezdeti előnyt jelent a rendszer működtetéséhez. Azonban a későbbi növekedés felemészti a munkaerő tartalékot, ami tehát szignifikáns hiányként jelenik meg a növekedés intenzív fázisában (Kornai, 1980). A rendszerváltást követő időszak a kezdeti nehézségek ellenére szintén számos kihasználatlan erőforrásra alapulhatott, az Európai Unióhoz történő csatlakozás pedig a beáramló FDI révén relatíve gyors felzárkózást tett lehetővé Magyarország számára.

Azonban a 2010-es időszakot követő évek során egyre kevesebb egészségügyre és oktatásra költött ráfordítás, a megrekedt munkabérek, valamint a növekvő árak és infláció mind-mind hozzájárultak a további növekedés leépítéséhez. Hazánk egyértelműen gyengülő nemzetközi pozíciója a szűkebb régión belül is megfigyelhető a V4-ek között. Kimutatható, hogy az elmúlt 10 évben hazánk alapvetően a visegrádi országok átlaga alá került számos paraméterben és a jelenlegi tendenciával kalkulálva inkább néhány balkáni országhoz közeledik fejlődési útját tekintve, mint például Bulgária, Horvátország vagy Románia (Sóreg- Bermudez-Gonzalez, 2021). Kornai a hiány négy alkotóeleme közül kitért a kapacitáshiány fogalmára, amely során az adott országban a társadalmi kapacitást igen kizsákmányoló mértékben használják ki, s ez differenciális társadalmi költségeket generál (Kornai, 1980). Napjainkban utóbbi folyamat abban is tetten érhető, hogy például a nyugdíjak szinten tartása mellett folyamatos áremelkedéssel kell szembenézni a lakosságnak, amely fogyasztói kosarukban komoly minőségi változásokat idéz elő. Hasonló helyzet állt elő a pedagógusok számára eszközölt béremeléssel is, melyet a túlrapénzek megvonásával párhuzamosan vezettek be. Egységnyi munkaerő-ráfordítás tehát egyre kisebb bevételt tesz lehetővé bizonyos rétegek számára, ami szükségszerűen komoly feszültségekhez vezetett.

A gazdaságtörténelem számos olyan példája hozható fel, melynek során a hierarchikus berendezkedésű rendszerek működése következtében a fejlődés megrekedése állt be. Az erőforrások ilyen mértékű aránytalan átcsoportosítása tovább növelte a szegénységet, megbénította a növekedést, mint például az 1920 és 1940 közötti időszakban. Azonban nemcsak háború válthat ki jelentősebb leszakadást. Elegendő az is, ha a belső hatalomért folyó harcok révén az adott ország folyamatosan elesik a tőkeberuházásoktól, nem investál a K+F szektorba, nem alkalmazkodik a globális munkaerőpiac diktálta új körülményekhez és nem állít elő magas hozzáadott értékű olyan terméket vagy szolgáltatást, amely a nemzetközi piacokon járulna hozzá versenyképessége növekedéséhez. A társadalmi berendezkedés alapjaiban átrendezkedik: a legalsó, legkiszolgáltatottabb, alsó jövedelmi csoport tagjainak száma emelkedik, s felzárkózási lehetőségük egyre szűkül, hogy a magasabb jövedelműek körébe léphessenek. A mélyszegénység, a társadalmi kirekesztettség, a munkanélküliség Magyarországon sajnos egyre több embert érint. A felső jövedelmi csoport összetétele mindeközben egyre jobban koncentrálnak. Az erőforrások birtoklói gyakorlatilag piacot teremtvén saját további bővülésükhöz állami megrendelések formájában jutnak újabb és újabb finanszírozáshoz, gyakran EU-s források keretében. Azonban fontos kitétel, hogy a gazdasági elitnek számító réteg nem tekinthető az erőforrások valódi birtokosának. Utóbbiak felett csak egyfajta megőrzés céljából tudnak rendelkezni, így tovább erősítik a jövedelmi egyenlőtlenségek fokozódását és a gazdasági felzárkózás megakadását.

A harmadik réteg, amely tehát a közepes jövedelműek által alkotott csoport, folyamatosan szűkül. A középréteg képviselői alapvetően képzett munkaerőt képviselnek, melyek akár már kisebb vagyonnal is rendelkezhetnek, így munkából és tőkéből származó jövedelmük is van. Utóbbi hazánkban azonban egyre kevésbé figyelhető meg. A fiatal aktív munkavállalók egyrészt európai uniós összevetésben elképesztően alacsony munkabérekért dolgoznak még a jobban fizetett állásokban is, másrészt a munkát terhelő adók Magyarországon minősülnek az egyik legmagasabbnak amellet, hogy a fogyasztókat is itt sújtják a legnagyobb teherrel (a magyar 27 százalékos ÁFA évek óta minősül a legmagasabbnak az Unió 28 országán belül, azonban globálisan is). Ezen felül az ingatlan- és albérletárak irracionális növekedése szinte lehetetlenné tette a lakhatási válság felszámolását az elmúlt években. A tehetősebbnek minősülő fiatal aktív munkavállalók egyre nagyobb hányada vesz fel lakáscélú hiteleket, s utóbbiak feltételei a 2007-08-as válság előtti időszakhoz hasonlóan egyre kevésbé szigorúak. Az alsó-közép jövedelmi csoport képviselői a legtöbbször albérletet sem tudnak fizetni jövedelmükből, így kénytelenek másokkal megosztva élni egy-egy kisebb ingatlanban a költséghatékonyság jegyében. Nem nehéz belátni, hogy a tőkejövedelemből (is) élők aránya a középrétegen belül elenyésző nagyságú. Joggal merül fel a kérdés, hogy mennyi ideig

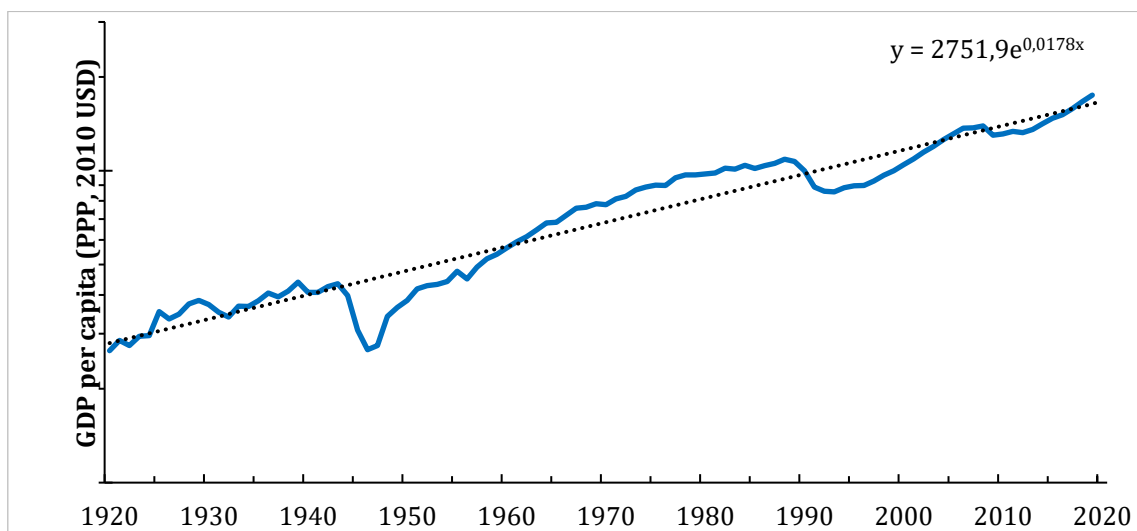
tartható fenn egy olyan gazdasági és társadalmi rendszer, melynek középrétege egyre jobban szűkül a külföldi munkavállalók révén, a legalsó szintet képviselő alsó jövedelmi csoport pedig már az alapvető szociális háló nyújtotta szolgáltatásokhoz is nehezen tud hozzájutni. A fokozódó polarizálódás ezen formája kapcsán úgy véljük, hogy hibás lenne a globalizáció fokozódásának bebiztosítani, így utóbbit elvetjük elemzésünk során.

A közfoglalkoztatás mint magyar sajátosság, ugyan statisztikailag javítja az aktív munkavállalók számát, viszont nem tekinthető többnek, mint egyfajta áthidaló megoldásnak a legszegényebb réteg munkaerőpiacra történő visszavezetése végett. Artner Annamária szerint a program igen elmentmondásos voltát igazolja többek között az is, hogy a minimálbér alatti szinten történik a foglalkoztatás, s így a prekárius munkavégzés egy formájának, gyakorlatilag kényszerfoglalkoztatásnak tekinthető. Ezen felül pedig sem fejlett termelőeszközöket nem bocsát a közmunka program résztvevői számára, sem pedig utóbbiak hatékony működtetését biztosító tudást, készségeket sem nyújt. A munka elvégzése ilyen értelemben akár a segély ellentételezéseként is felfogható, s így a foglalkoztatási gondokat szükségszerűen tovább fokozza (Artner, 2014).

Igen fontos hazai, valamint regionális sajátosság a közvetlen külföldi működőtőke beáramlás (FDI) alapuló növekedési modell fenntartása, ami Magyarországon elsődlegesen az alacsony hozzáadott értéket előállító különféle összeszerelő tevékenységek dominanciája, valamint másfelől a multinacionális vállalatok által kiszervezett ún. SSC-k (shared service centres) terjedése fényében érhető tetten. Mindkét tényező hozzájárul az ország függőségének mélyítéséhez, hiszen az olcsó munkaerő mint komparatív előny, nem igazán tudja megalapozni a hosszú távú fenntartható növekedést. Munkácsy Ferenc az alábbi felvetést fogalmazta meg e jelenség kapcsán: „Egy recesszióban lévő ágazatban, ahol a munkaerő-szükséglet és a jövedelmezőség is csökken, nem valószínű, hogy a szűkülő erőforrásokat olyan munkahelyek kiváltására fordítják, amelyekre egyáltalán nem probléma megfelelő munkavállalókat találni (akár alacsonyabb bérért is)...” (Munkácsy, 2020).

A felzárkózási pálya természetét elemezve az 1. ábrán megfigyelhetjük a hazai egy főre jutó bruttó hazai termék alakulását vásárlóerő-paritáson, valamint konstans dolláron (2010) számítva az 1920 és 2019 közötti időszakra. Mint látható, a közel 100 éves időszak átlagos egy főre eső GDP növekedése hazánkban 1.78 százalék volt, ami meglehetősen alacsonynak számít. Mindenesetre, szignifikáns konvergencia megvalósítását semmiképp sem tette lehetővé e növekedési ütem.

1. ÁBRA: VÁSÁRLÓERŐ-PARITÁSON SZÁMÍTOTT EGY FŐRE JUTÓ BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP) MAGYARORSZÁGON KONSTANS ÁRON (2010 USD) 1920 ÉS 2019 KÖZÖTT

Forrás: saját számítás a KSH (2021), a Világbank (2021) és a Maddison Project (2018) alapján

Jánossy Ferenc eredményeire támaszkodva azt figyelhetjük meg, hogy hosszú távon – historikus megközelítésben – egy közel konstans növekedési ráta áll fenn Magyarország esetében, ahogy fentebb is említettük. Ezen szakban tehát hazánkban az egy főre jutó éves GDP növekedési ráta 2 százalék alatti, amennyiben exponenciális trendvonalat illesztünk az adatokra. Ez egyezik Maddison azon megállapításával, hogy a globális gazdaság hosszú távon hasonló (nagyjából évi 1,5-2 százalékos) növekedést mutat az egy főre jutó bruttó hazai termék tekintetében (Maddison, 2010). Ez pedig arra enged következtetni, hogy Magyarország se nem divergál, sem pedig konvergál Európa fejlettebb centrum országaihoz az elmúlt évtizedek során. Amennyiben e kijelentéssel egyet tudunk érteni, egészen eddig a pontig nem beszélhetünk sikeres felzárkózásról Magyarországon. Az *1. táblázatban* felvonultatott kettő egymástól időben elkülönülő közepes jövedelmi csapda esemény is valamilyen formában alátámasztja e feltételezést. Hiszen az alternatív klasszifikációs módszert alkalmazva a Világbank kimutatásaival ellentétben hazánk még nem került át a magas jövedelmű országok csoportjába. Utóbbira – tehát egy felfelé történő jelentős elmozdulást indukáló töréspontra – akkor lehet számítani, hogyha jelentős átrendeződés történne a human tőke akkumuláció és a technológiai haladás esetében.

A növekedési pályát szemlélve összesen négy komolyabb fellendülési szakaszt vehetünk észre, melyek valójában tehát helyreállítási periódusok a gazdaság fejlődésének történetében:

1. az 1929-33-as válság,
2. a második világháború,
3. a keleti blokk felbomlását követő transzformációs válság az 1990-es évek elején,
4. valamint a 2007-08-as globális gazdasági válság.

Jól látható, hogy a töréspontok mind a négy esetben egy felívelő szakasz kibontakozása előtt közvetlenül következtek be, s így az ország kibocsátása a sokkot megelőző szintre térhetett vissza. Az *1. táblázatban* szerepeltetett MIT epizódok kapcsán azt is feltételezhetjük, hogy hazánkban leginkább endogén okokból eredően alakultak ki egy relatíve gyors növekedési fázis után. További specifikum, hogy az első jövedelmi csapda szcenárium lezárta után az ország egy újabb sokkal nézett szembe a közel öt éven át tartó transzformációs krízis keretében. Így a fellendülés egy újabb megakadásának lehetünk szemtanúi, ennek ellenére az utóbbi követő pozitívabb várakozások, üzleti környezet és az Európai Unióhoz történő csatlakozás irányába tett első lépések kedvező folyamatokat eszkaláltak, melyek a külföldi közvetlen működőtőke beruházások bővülésében is manifesztálódtak. Habár az ország hosszú távú trendjére ez sajnos ismét nem volt komolyabb hatással. Másrészt pedig a 2006-ban induló második csapda epizód már kumulálva folytatódott a 2008-as globális gazdasági válság szövődményeivel, amely a kelet-közép-európai térségben egy igen mély, ún. W-alakú recessziót eredményezett. Amennyiben elfogadjuk, hogy a stagnálás 2015-16 körül hazánkban megszakadt, akkor a következő néhány év felfelé korrekciója ismét csak „technikai” jellegűnek számít, és a napjainkban is zajló globális koronavírus-járvány okozta válság ismételtent megtörte magát a korrekciót is, azonban az adatok hiánya miatt jelenleg még nem láthatjuk át, hogy e krízis pontosan mekkora visszaesést fog eredményezni.

Amennyiben egy rövidebb időszakot vizsgálunk meg a növekedés való természetét kutatva, kiderül, hogy 2008 és 2018 között ugyanezen adatokra támaszkodva az egy főre jutó GDP növekedési rátája 1,81 százalékot ért el éves szinten, 1990 és 2008 között pedig 1,82%-ot kalkulálhatunk hazánkban. Ez elmúlt öt évben megfigyelhető fellendülés (nagyjából 4-5 százalékos éves növekedés) párhuzamba állítható az 1997-ben induló és 2007-ig tartó felívelési szakasszal. Azonban ismét csak azt kell észrevenni, hogy statisztikailag nem tekinthetjük szignifikáns felzárkózási periódusnak a kettő közül egyiket sem, hanem egy felfelé történő korrekció állt be e kettő időszakban, melyek a historikus átlag közelében ingadoznak.

Konklúzió

A gazdasági fejlődés ciklikus természetét mi sem támaszthatná jobban alá, mint a hosszabb-rövidebb felívelési periódusok, valamint a tartósabb stagnálást is olykor-olykor előidéző kritikus mélypontok egy adott ország növekedési pályája folyamán. E tanulmány legfőbb célja az volt, hogy az elhúzódó növekedésbeli visszaesések egy speciális válfaját mutassa be, amely az ún. közepes jövedelmi csapda formájában állhat elő azon gazdaságok felzárkózási útjában, amelyek az alsó- vagy felső-közép jövedelmi csoportba tartoznak. Mint ahogy bemutatásra került, számos országban megfigyelhető egy-egy ilyen epizód, amely akár 10 évet meghaladó stagnálást is okozhat, valamint igen súlyos negatív externáliákat a fejlődés további megvalósítása tekintetében.

Hazánk számos belső, valamint alkalomadtán külső tényező révén kettő alkalommal is belekerült az említett csapdahelyzetbe (1979-1989 és 2006-2005-06 között mindkét esetben legalább 10 évig elnyúló stagnálás mellett), azonban azt is hozzá kell tenni, hogy számos olyan egyéb sajátosságot is felsorolhatunk Magyarország némiképp „különutas” jellegét illetően, amelyek feltételezhetően tovább növelték a MIT kialakulásának valószínűségét, időtartamát és mélységét. A duális gazdasági szerkezet egyik fő pillére egy gyakorlatilag globális viszonylatban versenyképtelen nemzeti tőkéből tevődik össze, és ezáltal igen alacsony hozzáadott értékű termelést hajt végre növekedési potenciált nélkülözve, míg másik fő komponense a transz- és multinacionális vállalatok jelenléte, melyek az alacsony egységnyi munkaerőköltség, illetve a számos, állam által garantált adó- és egyéb kedvezmény miatt érdekeltek az országban leányvállalatokat működtetni, nem segítik elő a gazdasági dependencia leépítését és a hosszú távú fenntartható növekedést megalapozni. Az egyre inkább gyengülő hazai fizetőeszköz, az emelkedő infláció, az innováció és a K+F szektor szinte jelképes jelenléte, a romló állapotok az oktatásban és egészségügyben, valamint a nemzetközi rangsorokban is tetten érhető egyre gyengébb üzleti környezethez, korrupcióhoz, versenyképességhöz vagy akár életszínvonalhoz kötődő eredmények mind-mind azt vetítik előre, hogy a magasabb jövedelmi csoportba történő felzárkózás jelen pillanatban még igencsak nehezen megvalósítható célkitűzés.

Felmerül a kérdés, hogy mi lehet a közepes jövedelmi csapdából vezető kiút egy gazdaság számára, amely már egy vagy akár több alkalommal is belekerült egy tartós megrekedési vagy akár jelentősebb lecsúszási folyamatba. A válasz természetesen nem lehet egyöntetű és a legtöbb szakirodalom más és más aspektusát emeli ki a MIT-ből való kitörésnek. A legfőbb megállapítás az, hogy országspecifikus és igen erősen koncentrált „receptre” van szükség ahhoz, hogy a csapdahelyzet elhárításra kerüljön. Kritikus fontossággal bír, hogy a gazdaság alapvető szerkezete és berendezkedése kerüljön átalakításra, valamint a globális értékláncokba való integrálódás is mélyebb, hatékonyabb formában valósulhasson meg. Minden esetben számolni kell azzal, hogy egy kicsi és nyitott ország igencsak érzékenyen reagál a külső sokkokra, legyen szó akár az árfolyamgyengülésről, egy begyűrűző válságról vagy akár a radikálisan megváltozó fogyasztási, termelési vagy munkavégzési mintázatról napjaink koronavírus krízise idején.

Irodalomjegyzék:

Agenor, P-R. (2016): Caught in the Middle? The Economics of Middle-Income Traps. FERDI Development Policies Working Paper 145, 45 p. http://www.ferdi.fr/sites/www.ferdi.fr/files/publication/fichiers/wp142_agenor-upadte_version-2016-05_0.pdf

Aiyar, S. – Duval, R. A. – Puy, D. – Wu, Y. – Zhang, L. (2013): Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap. IMF Working Paper, WP/13/71. 64 p. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1371.pdf>

Artner, A. (2014): Tőke, munka, válság a globalizáció korában. Budapest, Akadémiai Kiadó Zrt.

- Cherif, R. – Hasanov, F. (2015): The Leap of the Tiger: How Malaysia Can Escape the Middle-Income Trap. IMF Working Paper No. WP/15/131. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15131.pdf>
- Eichengreen, B. – Park, D. – Shin, K. (2013): Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 18673, <http://www.nber.org/papers/w18673.pdf>
- Gill, I. –Homi, K. (2007): An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth. World Bank Publications, The World Bank, number 6798, June. Washington DC. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6798/399860REPLACEMENT1601OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kornai, J. (1980): A Hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kornai, J. (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. Közgazdasági Szemle, 52. évf. 12. 907-936.
- KSH (2021): Nemzeti számlák, GDP. 3.1.1 A bruttó hazai termék volumenindexei, évközi adatok. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qpt001.html
- Munkácsy, F. (2020): A mosolygörbe elkomorult? Vagy csak elbizonytalanodott? *Opus et Educatio*, 7. évf. 4. 383-389.
- Nelson, R. R. (1956): A Theory of the Low Level Equilibrium Trap. *American Economic Review*, Vol. 46. 5. 894–908.
- Paus, E. (2014): Latin America and the middle-income trap. ECLAC Financing for Development Series, No. 250, 57 p. https://papers.ssrn.com/sol3/papers2.cfm?abstract_id=2473823
- Sőreg, K. (2020): Protracted Growth Slowdowns and Income Traps in the Development Path of Emerging Economies: Comparative Analysis of the BRICS and CEE Economies. Széchenyi István Gazdálkodás- és szervezéstudományok Doktori Iskola.
- Soreg, K.; Bermudez-Gonzalez, G. (2021): Measuring the Socioeconomic Development of Selected Balkan Countries and Hungary: A Comparative Analysis for Sustainable Growth. *Sustainability*, 13. <https://doi.org/10.3390/su13020736>
- The Maddison Project (2010): Maddison Database 2010 – The final database version provided by Angus Maddison, covering population, GDP and per capita GDP from 1-2008 AD. <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-database-2010>
- The Maddison Project (2018): Maddison Project Database. Comparative economic growth and income levels over the very long run. <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>
- The World Bank (2021): World Development Indicators. Data Catalogue. <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/world-development-indicators>
- Transparency International (2020): Corruption Perceptions Index. <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>